

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

132:2 • 2012

Att gräva ut Makedonien ur den grekiska historiekulturen

KLAS-GÖRAN KARLSSON* *Lunds universitet*

Erik Sjöberg, *Battlefields of memory: the Macedonian conflict and Greek historical culture*, Umeå studies in history and education 6 (Umeå: Department of Historical, Philosophical and Religious Studies, Umeå University 2011), 327 s. (Sammanfattning på svenska: [utan titel].)

I uppslagsboken genererar ordet Makedonien tre olika betydelser: 1) ett land i sydöstra Europa, grundat i september 1991 i samband med Jugoslaviens sönderfall, medlemsstat i FN 1993, men, som ett resultat av en namnkonflikt med Grekland, antaget under det provisoriska namnet *The Former Yugoslav Republic of Macedonia* (FYROM); 2) en region i norra Grekland; 3) en vidare geografisk och historisk region med anknytning inte bara till Makedonien och Grekland, utan även till Bulgarien, Albanien och Serbien.

Erik Sjöbergs doktorsavhandling är ett triangeldrama som inkluderar Makedonien i alla de tre betydelserna, om än på olika sätt. Landet Makedonien spelar en alltigenom passiv roll i studien. I Grekland, däremot, finns avhandlingens aktörer, som skriver och debatterar historia som direkt eller indirekt har med Makedonien att göra, och detta under femårsperioden 1991–1995. Även greker i forskningringen blir stundtals del av denna debatt.

Den grekiska historieaktiviteten utlöstes av staten Makedoniens tillkomst 1991. Tillsammans med diplomati och utrikespolitik var historiearbete ett viktigt instrument i Greklands strävan att förhindra att en sydslavisk stat skulle få internationellt erkännande under namnet Makedonien. Utgångspunkten var att Makedonien som namn och symbol var grekiskt, och att grekerna hade både den historiska rätten och den historiska sanningen på sin sida. För att bevisa detta krävdes att grekerna tog sig an de mycket vidsträckta fält som utgörs av den historiska regionen Makedonien. I tid vände de sig tillbaka ända till Alexander den stores makedoniska kungadöme från

* Fakultetsopponent, prof. i historia

300-talet f.Kr. Också det geografiska omfånget var stundtals större än det rent makedoniska, inte minst eftersom den historiska regionen Makedonien från medeltiden fram till första världskrigets slut tillhörde det stora osmanska imperium som i sin krafts dagar sträckte sig över sydöstra Europa, Nordafrika och Västasien.

Syften och utgångspunkter

Författaren deklarerar två syften. Det första är att spåra de kontexter inom vilka historiedebatten, som han kallar för det makedoniska historiekriget, utvecklades under 1990-talets första hälft. Det andra är att analysera hur historien berättades och brukades i denna grekiska debatt. Avhandlingens övergripande begrepp är historiekultur, som enligt huvudinspiratören, den tyske historikern Jörn Rüsen, bör definieras som "totaliteten av diskurser i vilka ett samhälle förstår eller begripliggör sig självt, sin nu- och framtid, genom tolkning av det förflutna". Historiekulturen kan analyseras processuellt, som ett kommunikativt flöde av historia, eller strukturellt, som ett system av minnen och erfarenheter. En tredje dimension av historiekulturen är snarast funktionell och går tillbaka till opponentens teori om historiebruk. Perspektivet är då att historia tas i bruk av individer och kollektiv för att tillfredsställa specifika behov och intressen och därmed får bestämda samhällseliga konsekvenser. I studien framträder tydligast ett nationalistiskt, ideologiskt historiebruk.

Rüsen understryker också att historiekulturens orienteringsfunktion och meningsskapande främst sker i och genom den historiska berättelsen. Sjöberg utgår från hans fyra narrativa idealtyper: den traditionella berättelsen, orienterad mot kontinuitet och bekräftelse, den exemplariska berättelsen, inriktad mot efterföljd av klassiska värden, den kritiska berättelsen, som protesterar och förkastar, och den genetiska berättelsen, som i sin betoning av evig förändring mest liknar vår traditionella vetenskapliga historiska berättelse.

En ytterligare teoretisk ansats av det sociologiska slaget, *boundary-work*, knyts till hur ett samhälle av professionella historiker reagerar under stort tryck, när det uppstår ett behov av att diskursivt gränsa av en god historia som vetenskap från en historieproduktion som inte anses svara mot dessa kvalitetskrav. Utstötning, expansion och skydd för autonomi är sätt att arbeta med dessa gränser för att främja sin egen position i vetenskapssamhället.

Innehåll och resultat

När Sjöberg tecknar bakgrunden till den makedoniska frågan, är han medveten om det ironiska i att han med denna text lägger ytterligare en berättelse med anspråk på att representera den "historiska verkligheten" om

Makedonien till dem han kritiskt analyserar i studien. Ändå anser han det nödvändigt med tanke på läsarens behov av förhandskunskap om Balkanhistoria och grunddragen i den grekiska historiekulturen. Men det finns förstås en spänning mellan vad Sjöberg betecknar som, å ena sidan, "historiens råmaterial" och, å andra sidan, den egna så kallade socialkonstruktivistiska hållningen.

Med viss omsorg redovisas den grekiska nationalismens rottrådar och utveckling, med särskilt avseende på den makedoniska frågan. Regionens geografiska gränser dras, och den etniska mångfalden tydliggörs, liksom den omständighet att över allt detta styrde fram till 1900-talets början de osmanska turkarna. På Balkan är föreställningar om nationella identiteter och nationalistiska ideologier barn av samma tid. Nedslag i idéutvecklingen görs i de brytpunkter som framträder i den moderna grekiska historien: den definitiva frigörelsen från Osmanska riket 1830; det rysk-türkiska kriget 1877-78 och dess efterspel; Ilinden-upproret 1903 mot det osmanska styret, vilket ledde till att en första makedonisk republik kortvarigt utropades; "Makedoniens" första uppdykande som realhistorisk enhet när segermakterna i första Balkankriget 1913 delade vinsten på osmanernas bekostnad; "Katastrofen", det vill säga tvångsdeportationen av 1,5 miljoner "greker" från Mindre Asien 1922; och andra världskrigets skakningar på Balkan, som ledde till att Folkrepubliken Makedonien utropades som en del av Jugoslavien. Den sista brytpunkten är 1991 och den nya Makedonienkris som uppstod när Jugoslavien föll i bitar och republiken Makedonien utropades. Att 1995 är slutpunkt för avhandlingen betingas av att Grekland avslutade sitt embargo mot den nya staten och i november detta år erkände FYROM, men utan att den historiekulturella konflikten helt bilades.

Även innehållsligt framträder i ett djuphistoriskt perspektiv brytpunkter i den grekiska nationalismen. På ena sidan står de västorienterade nationalister som underströk den grekiska klassiska antikens centrala plats i den europeiska kulturen och Greklands självklara tillhörighet till "Väst". På andra sidan pekade både grekiska och icke-grekiska intellektuella ut betydelsen för "grekiskheten" av ett senare bysantinskt, östkriget arv med mindre självklar hemorts rätt i den västliga kulturen men med tydligare "slaviska" drag. Attraktionskraften i denna bysantinska *Megali idea* ökade genom att den inte bara utgick från Aten utan också gav plats åt andra betydelsefulla "grekiska" städer som Thessaloniki, Smyrna och Konstantinopel. Ytterligare andra intellektuella sökte smälta samman dessa två olika idéer i en övergripande hellenistisk kultur.

Den empiriska kärnan i avhandlingen utgörs av tre tunga kapitel, ägnade i tur och ordning makedonologi, pontologi och historiografi. Det första behandlar framväxten av en specifik historisk kunskapsbildning om Ma-

kedonien. I fokus står dels de historiska berättelserna om hur och varför det grekiska Makedonien befinner sig under hot, dels de historiekulturella kontexter som förklarar berättelsernas bärkraft, däribland de institutioner som var inblandade i att skapa makedonologin och sprida dess resultat. Detta arbete fick ny relevans på 1980-talet, en utveckling som Sjöberg knyter till en rad "nya" omständigheter: den grekiska diktaturens övergång i demokrati 1974, den kommunistiska vänsterns återinträde i det politiska och intellektuella livet, den "nya historiens" genomslag i historiedebatten med sina alternativa tolkningar av den makedoniska frågan samt inträdet i den europeiska gemensamma marknaden 1981. Allt detta betydde att hävdvunna och absoluta tolkningar av Makedonien som en hotad men evig del av Grekland fick konkurrens. Den makedonologiska uttolkningen stod dock stark och förstärktes ytterligare av händelserna 1991. En Makedonienkommitté bildades i januari 1992 och fick nästan total uppslutning, särskilt i det nordgrekiska samhället, där Thessaloniki är centrum.

I kapitlets andra hälft presenteras och analyseras olika berättelser om Makedonien. En sådan, som starkt betonade den grekisk-makedoniska, hellenistiska kontinuiteten över mycket lång tid, tog fasta på arkeologiska utgrävningar som ansågs påvisa den rätlinjiga förbindelsen mellan det antika makedoniska kungadömet och det moderna Grekland. Arkeologiska fynd påstods vittna om ett grekiskt språk och en grekisk religiös kultur som knöt de antika makedonierna till södra Grekland. Detta framstår som en traditionell berättelse och ett existentiellt och ideologiskt historiebruk. En annan berättelse gav större utrymme åt den slaviskspråkiga befolkningsminoriteten i den makedoniska regionen, i dess interaktion med den grekiskspråkiga majoriteten. I denna berättelse kan slaviska makedoniers utsatthet i relation till den förtryckande grekiska staten – och deras kamp för egna etniskt nationella intressen – följas långt tillbaka till 1800-talet. Denna kritiska berättelse och detta moraliska historiebruk bars i synnerhet fram av en organisation av slavisk-makedoniska människorättsaktivister, bildad i början av 1990-talet.

I en tredje betydelsebärande berättelse länkades Europa till Grekland och Makedonien. I den positiva uttolkningen betonades att den makedoniska frågan var en aspekt av ett gemensamt kulturarv, rotat i den grekiska antiken och med greker i rollen som överbringare av "europeisk" civilisation, demokrati och modernisering till Balkan. En konkurrerande Europa-berättelse hade en mindre ljus bild av denna makrohistoriska relation och betonade allt från traditionella motsättningar mellan väst- och östkristendom till en alltför stor "europeisk" beredvillighet att erkänna ett icke-grekiskt Makedonien. Den fråga som Sjöberg slutligen ser i förlängningen av denna berättelse är väl snarast av existentiell art, inte minst utifrån vårt nutida perspektiv:

är Grekland en integrerad medlemsstat i EU, eller är Grekland snarare ett Balkanland, för evigt dömt att utkämpa denna regions interna tvister och fejder?

Det fjärde kapitlets övergripande tematik är pontologisk. Här knyts den grekisk-makedoniska frågan till historien om de greker som levde i Pontosregionen i Mindre Asien och som under kriget mellan Grekland och Turkiet i början av 1920-talet i hundratusental tvingades fly alternativt tvångsdeporterades till Grekland för att i många fall till sist hamna i den makedoniska regionen. År 1985 bildade andra och tredje generationens pontiska greker Centrum för pontiska studier med målet att få förfädernas lidanden erkända som folkmord, som en avsiktlig turkisk strävan under perioden 1916–1923 att förinta alla pontiska greker. Parallellerna till det mer erkända ungturkiska folkmordet på de osmanska armenierna lyftes fram. Den pontiska folkmordsproblematiken relaterades även till de större historiekulturella processer som präglade Europa och västvärlden sedan 1980-talet. Särskilt belyses hur Förintelsen har fått en emblematiske position i samband med att ondska, lidande och offerstatus har flyttat in i centrum av historiekulturen. År 1994 beslöt det grekiska parlamentet att göra den 19 maj, det datum då den turkiske ledaren Mustafa Kemal lät intensifiera förföljelserna mot pontiska greker, till en nationell minnesdag.

Slutligen är det de professionella historikernas tolkningar av den makedoniska frågan som ställs i centrum. De grekiska historikernas respons var splittrad; medan akademiskt väletablerade historiker intog en konservativt nationalistisk hållning, kom de kritiska och oppositionella tolkningarna mestadels från yngre intellektuella, inte sällan med vänstersympatier, av vilka flera återupptagit sina akademiska karriärer efter att utestängts under juntatiden. Det var radikala företrädare för den "nya historien" som lanserade begreppet "ideologiskt historiebruk", som ett uttryck för ett dubbelt missbruk av historia i det grekiska samhället: dels från nationalisterna, dels från kommunisterna, som båda ansågs ha ställt sin forskning i samtidens politiska intressens tjänst. Den "nya historiens" uppgift var därför att befria historien från myter och andra ideologiska skevheter.

Var historiekriget ett uttryck för en bristande mognad som berodde på nationalismens sena ankomst till sydöstra Europa, eller var det en "ohellenistisk" avsaknad av modernisering och europeiska kontakter som låg bakom? Debatten polariserades, vilket speglades i en stor vetenskaplig kontrovers som tog sin utgångspunkt i den grekisk-amerikanska antropologen Anastasia Karakasidou's avhandling från 1992, som visade hur den grekiska staten med brutala metoder påtvingat makedonierna en grekisk nationell identitet. Sjöbergs tolkning är att det inte i första hand var *vad* hon påstod, utan snarare *att* hon, en ung akademiker, vågade ifrågasätta den etablerade

vetenskapliga tolkningen, som skapade ett så starkt behov av exkluderande "gränsarbete" hos motparten. Affären Karakasidou kom ändå att bereda väg för en större öppenhet för forskning i vilken makedoniernas eller andra etniska gruppers identitet var huvudfrågan, och det ideologiska bruket av historia, eller icke-vetenskapliga historiebruk över huvud, blev mindre framträdande.

Kritisk analys

Erik Sjöbergs avhandling är skriven på en excellent engelska och rör ett ämne inom internationell samtidshistoria som inte är så vanligt i det svenska historikersamhället. Den är noggrann, kunnig och i den konkreta analysen rik på perspektiv. Boken kommer att sätta spår i den europeiska historiekulturen, vilket man långt ifrån kan säga om alla svenska doktorsavhandlingar i historia. När detta beröm är utdelat är det lättare att rikta sökarljuset mot sådant som kunde ha gjorts bättre och utvecklats mer. Detta förtar inte det goda helhetsintrycket.

Studien rör ett ämne med stor relevans, utom- såväl som inomvetenskapligt. Måhända har detta lett till att Sjöberg inte spiller mycket krut på problemformuleringar och frågeställningar, vilket kan beklagas. Det problem som hade känts mest angeläget att knyta an till rör det transnationella sammanhanget: i vad mån var historiekriget en specifikt grekisk angelägenhet, och i vad mån var det en aspekt av en större historiekulturell omdaningsprocess som präglade hela Europa under åren kring 1990? Hans forskningsfrågor är öppna och närmast gränslösa, vilket fått till följd att studien rymmer ett otal inre och yttre kontexter, mer eller mindre väl förbundna med Makedonienfrågan. Framför allt dess relation till den pontiska problematiken kunde ha gjorts tydligare. Det hade därtill varit önskvärt att Sjöberg vinnlagt sig om att vara tydligare i fråga om huruvida de många kontexterna är de historiska aktörernas eller om de är konstruerade utifrån den svenske historikerns sentida perspektiv.

Även den teoretiska uppbyggnaden präglas stundtals av otillräcklig precision. Studien är ett försök att smälta samman diskursiva och hermeneutiska perspektiv, utan att göra tydlig reda för förutsättningarna för en sådan sammansmältning. Starkast står det hermeneutiska synsättet, med tonvikt på en förförståelse uttolkad som att stora berättelser om Makedonien redan är skapade men samtidigt hela tiden omskapas. När Sjöberg genealogiskt eller arkeologiskt "gräver ut" den makedoniska historiekulturens skikt och visar deras skiftande relevans för sentida historiebrukare, öppnar han på ett hermeneutiskt fruktbart sätt den meningsbärande historien mot vår nutida horisont. Han kunde dock gjort det mera explicit. Ett sådant perspektiv skulle också väl ha illustrerat att historiekulturell tid har en helt

annan utsträckning än en traditionell politisk kronologi. Det diskursiva maktperspektivet framträder tydligast i de professionella historikernas revirkamp. Även de analytiska redskap som inledningsvis presenteras kunde med fördel ha använts mer just som analysinstrument, och mindre som färdiga etiketter. Frågan om när bruk av historia övergår i missbruk svävar över hela framställningen utan att någonsin fördjupas. Det gör också frågor om berättelsernas och brukens genomslag och styrka. Spridda iakttagelser om grekiska lagar om "tillvaratagande av nationellt intresse", skilda utbildningsnivåer, och politisk-administrativa förhållanden, såsom "the highly centralised nature of the Greek state", vilket inte minst präglar lärobokssituationen, skulle kunna ha samlats i en analys av historiekrigets ramar och möjligheter.

Att historiekriget om Makedonien bara hade en stridande part, den grekiska, är synd men kanske oundvikligt, inte minst av språkliga skäl. Mer tveksamt är om det verkligen handlade om ett krig och inte snarare om en mångfasetterad historieförhandling, eftersom många grekiska parter med olika intressen och tolkningar kom till tals. De professionella historikerna var naturligtvis en del av denna historiekultur men med påtagliga svårigheter att avgränsa sitt vetenskapliga historiebruk gentemot de existentiella, moraliska, ideologiska och politiska intressenter som kraftfullt trängde sig på.